

Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben

1. Árnyaló partikulák a magyar nyelvészetben

Bár a *partikula* terminus használata igen nagy múltra tekint vissza¹, a modern európai nyelvészetben a partikulakutatás az orosz és a német nyelvészeti szakirodalomban kezdődött a 60-as években. Weydt (1969) úttörő monográfiájában megkülönböztet partikulákban gazdag és partikulákban szegény nyelveket, a partikulákban való gazdagságot/szegénységet a nyelvek tipológiai sajátosságának tekinti.² A 80-as évek óta egyre gyakrabban merül fel a kérdés, hogy hogyan lehet más nyelvekben partikulákat elhatárolni.

A magyar nyelvészetben H. Molnár Ilona (1968) értekezése nyitott utat a beszélő szubjektivitását kifejező nyelvi elemek kutatásának. A H. Molnár által felsorolt és elemzett *módosító szók* között találunk olyanokat, amelyeket mai szemmel partikuláknak tekinthetünk, s olyanokat is, amelyeket továbbra is módosító szóknak (vagy a modern strukturalista nyelvészet terminológiájával: mondathatározóknak) nevezünk. Engel (1991) kontrasztív összevetésében még azt a véleményt képviseli, hogy a partikulák a német és a magyar nyelv egyik fontos tipológiai különbségét alkotják. Példájában egy német feleség és egy magyar anyanyelvű férj közötti német nyelvű beszélgetésben kommunikációs zavar, félreértés jön létre, mivel a férj – Engel szerint az anyanyelv hatására –, nem használ partikulákat, így eredetileg bátorításnak szánt szavaiból száraz, kategorikus kijelentés lesz.³ Az újabb szakirodalomban azonban egyre inkább kirajzolódni látszik egy konszenzus a tekintetben, hogy a partikulákban való gazdagság a magyar nyelvre is jellemző.⁴ Kiefer 1983-as tanulmányában a szemantika és a pragmatika elhatárolása kapcsán megemlíti, hogy a nyelvben vannak olyan lexikális elemek is, amelyek már önmagukban meghatározzák a pragmatikai jelentést. Ezeket „pragmatikai mutatóknak” nevezi, s példaként a *hát, ugyan, ugye* és *nos* szócskákat említi, részletes elemzésükre azonban nem tér ki.⁵ A partikulák következetes elhatárolására először Keszler (1995) tesz javaslatot. Magát a partikulát Keszler a német nyelvtanokban szokásos eljárást követve szintaktikai és szemantikai kritériumokkal definiálja. A partikulákon belül szemantikai, illetve funkcionális kritériumok alapján különböztet meg úgynevezett „árnyaló partikulákat”, amelyek a többi partikulával (pl. a fókuszpartikulákkal) szemben nem hordoznak semmiféle propozicionális tartalmat, hanem a megnyilatkozás pragmatikai funkcióját határozzák meg:

¹ A terminussal már az ókori grammatikákban is jelölték a ragozhatatlan szavakat. A modern nyelvészetben azonban általában ennél szűkebb értelemben használják.

² Weydt disszertációjában a német és a francia nyelv közötti egyik legfontosabb különbséget abban látja, hogy a német nyelv igen gyakran *expressis verbis*, lexikális egységekkel fejez ki beszélői attitűdöket, beállítottságot, míg a franciában ezek az információk általában a kontextusban implicit módon benne foglaltatnak, de *explicite* nem fejezik ki őket.

³ Engel Budapesten tartott előadásában és ebből készült dolgozatában egy kommunikatív nyelvtan szükségessége mellett érvel az idegennyelv-oktatás számára. A példában a férj a magyar „*Meglátod, sikerülni fog.*” mondatot a „*Du wirst es schaffen.*” mondattal fordítja németre. Ahhoz azonban, hogy az adott szituációban a mondat valóban megnyugtatólag, bátorítóan hasson a feleségre, a németben szükség lenne a *schon* partikula használatára (vö. Engel 1991:124).

⁴ Ez persze nem zárja ki azt, hogy a magyar nyelvben nem azokban az esetekben használunk partikulákat, mint a németben, vagy más nyelvekben. Így természetesen lehetséges olyan eset, hogy egy partikulát nem tartalmazó magyar mondat német fordításába az adott szituációban kívánkozik egy partikula.

⁵ Vö. Kiefer 1983:208f. Magyar partikulákra vonatkozó egyes példák és elemzések előfordulnak többek között Fábricznál (1986) és Péternél (1991) is.

„A partikulák csekély jelentéstartalommal rendelkeznek, egyesek szerint csak a szituációból adódik a jelentésük, pragmatikai-kommunikatív indikátorok, általában egy szóra vonatkoznak, mondatrésze szerepét nem töltheti be, elhagyhatók a mondatból anélkül, hogy a mondatban szerkezeti hiány keletkezne, semmiféle kérdésre nem válaszolnak, hordozhatnak azonban emocionális tartalmat [...]. **Á r n y a l ó p a r t i k u l á k**: Főként a beszélt nyelvben, és különösen a dialógusokban fordulnak elő. Speciális jelentésük nincsen. Általában egyéb szófaji kategóriákba is beletartoznak, partikulaként való használatuk csak másodlagos. Pragmatikai funkciójuk van. Többletinformációt nyújtanak a mondottakhoz viszonyítva. Árnyalják a mondanivalót, illetve pontosan kijelölik annak pragmatikai funkcióját.” (Keszler 1995:304)

1998-ban megjelent dolgozatában Keszler 17 mondatpéldát sorakoztat fel annak bizonyítására, hogy a magyar nyelvben is gyakran használunk árnyaló partikulákat. Példáiban az *akár, alkalmasint, aztán, ám, bezzeg, csak, csakhogy, de, de hiszen, egyáltalán, elvégre, inkább, is, hiszen, legalább, legfeljebb, már, tulajdonképpen, ugyan* szavak fordulnak elő. Külön figyelmet érdemelnek azok a példák, amelyekben több partikula kombinációja is megfigyelhető:

(1) *Most már aztán gyere el!* (vö. Keszler 1998:305)

Kugler 1998-as cikkében a partikulákat nem zárt, diszkrétan elkülönülő, homogén nyelvi kategóriaként mutatja be. A magyar partikulák morfológiai és szintaktikai viselkedésük szempontjából egyaránt sokfélék lehetnek, bár rendelkeznek jellemző grammatikai tulajdonságokkal. Legfontosabb ismérvüknek Kugler a „nem létező vagy nagyon szűk denotatív jelentést” tekinti, grammatikai sajátosságait pedig ezzel hozza összefüggésbe:

„A partikula olyan viszonyzó, amely nem toldalékolható, más szavakkal nem alkot sem morfológiai természetű, sem szintaktikai kapcsolatot, nem lehet mondatrész [...]. Morfológiai természetű szerkezetet azért nem hoz létre, mert nem grammatikai viszonyító elem, mondatrészi szerepre pedig nem létező vagy nagyon szűk denotatív jelentése miatt alkalmatlan. Funkciója az, hogy a mondatban lévő állításon műveleteket végez (pl. előfeltevést kapcsol hozzá, meghatározza téma-réma szerkezetét) [...]; modális viszonyt, a beszélő attitűdjét (érzelmi, akarati, értékelő viszonyát) fejezi ki, vagy jelöli a beszélő reagálását a kommunikációs helyzetre, illetve annak valamely összetevőjére [...].” (Kugler 1998: 214)

Funkcionális szempontból Kugler a partikulákat modális-pragmatikai és propozicionális partikulákra osztja. Az utóbbiak befolyásolják a mondat propozicionális tartalmát, egyes információelemeket kiemelnek, relativálnak etc. A modális-pragmatikaiak lehetnek a mondat modális alapértékének jelölői (pl. a *vajon, ugye, -e* partikulák a kérdő, a *bár, bárcsak* az óhajtó alapértéket jelölik), vagy lehetnek „modális kiegészítő értékek jelölői”, kifejezhetnek megerősítést, enyhítést, akarati és érzelmi viszonyulást (vö. Kugler 1998: 216). Ez utóbbiakat tekinti Kugler árnyaló partikuláknak.

2. Az árnyalópartikula-funkció keletkezése

A német nyelvészetben a 90-es évek eleje óta általános vélemény, hogy az árnyalópartikula-funkció⁶ grammatikalizáció útján jön létre olyan lexikális elemek esetében, amelyeknél már az alapjelentés tartalmaz valamilyen relacionális elemet.⁷ Ezzel magyarázható, hogy azok a nyelvi jelek, amelyek árnyaló partikulaként használhatók, állhatnak más funkcióban is, például kötőszóként, mondatzóként, határozószóként, esetleg melléknévként, egyesek ragozott igealakokra vezethetők vissza. Ezek a funkciók általában történetileg korábbi képződmények, mint az árnyalópartikula-

⁶ A német nyelvészetben *Abtönungspartikel*-nek, vagy *Modalpartikel*-nek nevezik.

⁷ Vö. Meibauer (1994) és Diewald (1997).

funkció. A grammatikalizáció folyamatának lényege abban áll, hogy szabad diszkurzusszerkezetből a nyelvfejlődés során nyelvtanilag kötött elemek, végső soron kötött morfémák jönnek létre.⁸ A 80-as évek második fele óta folyó grammatikalizációkutatás során egyre inkább bebizonyosodik, hogy a grammatikalizációs folyamatok a különböző nyelvekben hasonló vonásokat mutatnak, hasonló lépésekben mennek végbe. Wegener (1998) négy folyamatot tart a grammatikalizáció szempontjából konstitutívknak: a grammatikalizálódó nyelvi jel szemantikailag kiüresedik, propozicionális jelentése elveszik, vagy elszegényedik. Ezzel párhuzamosan szintaktikailag kötötté válik, elveszti szabad kombinálhatóságát más nyelvi jelekkel. A folyamatot gyakorta fonológiai redukció is kíséri, a grammatikalizálódó nyelvi jel a szintaktikai szerkezetekben elhangsúlytalanodik, lerövidül, esetleg klitizálódik. Negyedik folyamatként pedig a szemantikai kiüresedés révén funkciója átkerül a propozicionális szintről a szubjektív, modális szintre, illetve pragmatikai funkciót kap.

A magyar árnyaló partikulák elhatárolása során döntő jelentőségű lehet keletkezésük vizsgálata. A német nyelvészetben ugyanis a partikulák elhatárolására jól használható formai kritériumok vannak. Elsősorban a német mondat keretes szerkezetéből adódóan könnyen vizsgálható, hogy mely nyelvi elemek alkotnak mondatrészt, ugyanis a kijelentő mondat első helyén, a ragozott ige előtt jellemzően egy, és csak egy mondatrész áll. A német partikulák egyik legfontosabb jellemzője ilyenképpen abban áll, hogy nem állhatnak az első szórendi pozícióban. A magyar nyelv mondat szerkezete ilyen egyértelmű, grammatikai alapokon nyugvó elhatárolást nem tesz lehetővé.⁹

Az elhatárolás különös nehézségei, elsősorban a formális grammatikai kritériumok hiánya, illetve szegényes volta indokolja, hogy a magyar nyelvészetben eddig még nem alakult ki konszenzus a tekintetben, hogy mely lexikális elemek használhatók a magyarban árnyalópartikulafunkcióban. Másrészt, mivel a grammatikalizáció folyamat, nem lehet éles határt vonni a már grammatikalizálódott partikulák kategóriája és a még nem grammatikalizálódott egyéb kategóriák között. Vannak erősebben és kevésbé grammatikalizálódott partikulák. A szűkebb értelemben vett árnyaló partikulák száma valószínűleg 20–30 között mozog,¹⁰ tágabb értelemben azonban sok nyelvi jel szerepelhet ebben a funkcióban. A következőkben magam sem törekszem a magyar árnyaló partikulák tételes felsorolására, csupán példákkal szeretném szemléltetni őket. Többek között a következő esetekben beszélhetünk árnyaló partikulákról:

- (2) *Csak két kilót fogytam.* (fókuszpartikula)
Menj csak! (árnyaló partikula)
- (3) – *Felkészült a vizsgára?* – *Persze!* (mondatszó)
A vizsgára persze már megint nem készült fel. (árnyaló partikula)
- (4) *Péter egyszerűen oldotta meg a feladatot.* (határozóragos melléknév)
Péter egyszerűen megoldotta a feladatot. (árnyaló partikula)
- (5) *Ugyan a feladat nem nehéz, de azért munkaigényes.* (kötőszó)
Én ugyan meg nem csinálom! (árnyaló partikula)
- (6) *Megcsinált mindent, aztán elrohant.* (határozószó/kötőszó)
Na, ez aztán jól kezdődik! (árnyaló partikula)
- (7) *Még nem jött meg.* (határozószó)
Hát még ilyen! (árnyaló partikula)
- (8) *Már későre járt.* (határozószó)
Nyughass már! (árnyaló partikula)
- (9) *Esik az eső, hát maradjunk itthon.* (kötőszó)
Hát láttál már ilyen? (árnyaló partikula)

⁸ A grammatikalizáció elméletéhez l. Traugott/König (1991).

⁹ A partikulák német-magyar kontrasztív összevetéséhez l. Péteri (1999a).

¹⁰ Magam a disszertációmban 15 magyar árnyaló partikulát vizsgáltam meg részletesen, bizonyos azonban, hogy nem sikerült teljes partikulalistát alkotnom (vö. Péteri 1999b).

3. Néhány példa a magyar árnyaló partikulák kialakulására

A következőkben három példa elemzésén vizsgálom meg a partikulává válás folyamatát.

3.1 *is*

A grammatikalizáció folyamata már a szó keletkezésekor megkezdődik. A TESZ (II/236) szerint az *is* szóhasadással vált le az *és* kötőszóról. Eredeti funkciójában egy mondatrésznek különös nyomatékot adott. Az *és* szó megmaradt kapcsolatos kötőszónak, az *is* pedig egy hozzáfűző-kiemelő jelentést kapott. Fábricz (1986:17ff.) szerint az *is* szócska kötőszóként mondatrészek, mondatok, illetve mondatartalmak hasonlóságát fejezi ki, s ebben a funkcióban nem állhat az állítmány után:

- (10) *Anna is megérkezett. ⇒ Péter megérkezett.*
Júniusban is felvételizett. ⇒ Júniusban érettségizett.
Az eső is esik. ⇒ Fúj a szél. (Fábricz példái; 1986: 17f.)

Partikulaként az *is* szócska Fábricz szerint megfelelést fejez ki, s az ige után, elváló igekötő esetén az igekötő és az ige között áll:

- (11) *Már megyek is.*
El is ment.

Fábricz nézetével annyiban vitatkoznék, hogy véleményem szerint az *is* esetében a partikulává válás már a szó keletkezésekor megkezdődik, így a (10) alatt felsorolt példák esetében sem beszélnek kötőszóról. Ez a funkció megfelel a Helbig (1988: 37ff.) által fókuszpartikulaként¹¹ (Gradpartikel) leírt funkciónak. Helbig szerint a fókuszpartikulák egyik csoportja más értékeket kapcsol hozzá a mondanivalóhoz, másik csoportja pedig más értékeket zár ki. Az *is* fókuszpartikula az első csoportba tartozik, más értékek, tartalmak jelentésére utal. Ilyen értelemben ellentétes jelentésű a kizáró *csak* fókuszpartikulával:

- (12) *A is = nem csak B*

Másrészt úgy gondolom, hogy a fókuszpartikula és az árnyaló partikula között az elsődleges különbség nem a szórendi pozíciójukban keresendő. Árnyaló partikuláról akkor beszélhetünk, ha a kontextusban sem explicite, sem implicite nem található olyan propozicionális tartalom, amihez az *is* az általa jelölt tartalmat hozzákapcsolná. Ebben az esetben a hozzákapcsoló funkciót úgy értelmezzük, hogy a másik értéket nem a propozicionális szinten, hanem a szituációban keressük. Jellemzően előfordul, hogy az árnyaló partikula az állítást a beszélő vagy a hallgató elvárásához kapcsolja, kifejezi, hogy az állításban közölt tartalom valamelyikük részéről elvárt, illetve várható volt:

- (11') *Már megyek is.* (Mint ahogy az várható.)
El is ment. (Mint ahogy az várható volt.)

¹¹ Helbig *Gradpartikel*-nek nevezi. A német nyelvészetben szinoním terminusként használható a *Fokuszpartikel* is, s mivel a magyar nyelvészetben a *fókuszpartikula* terjedt el, a továbbiakban ezt a kifejezést használom.

Előfordulhat azonban, hogy bár szörendileg az igei állítmány után áll az *is* szócska, mégis hozzákapcsoló funkciója a propozicionális szinten valósul meg:

(13) *Meglátogatott, és hozott is valamit.*

Az (13)-as példában két cselekvés kapcsolódik egymáshoz: Nem csak meglátogatott, hanem hozott is valamit. Természetesen bizonyos szituációkban itt is hozzáérthetjük azt *is*, hogy az adott cselekvés az adott szituációban várható volt, ebben az esetben a fókuszpartikula és az árnyaló partikula közti átmenetről beszélhetünk.¹² Árnyaló partikulává azonban az *is* egyértelműen csak akkor válik, ha a propozicionális szintről teljesen eltűnik az a másik tartalom, amelyhez az *is* által jelölt tartalmat kapcsoljuk, és így az *is* kapcsoló funkciója teljes egészében a szituáció szintjére helyeződik át.

A fókuszpartikula és az árnyaló partikula között van azonban egy formai különbség is. A fókuszpartikula ugyanis – bár maga nem tagadható –, szerepelhet tagadott kifejezés részeként, s ez esetben összeolvad a tagadószóval (*sem*):

(10') *Anna sem érkezett meg. Júniusban sem felvételizett. Az eső sem esik.*

Lehetséges azonban a *nem* tagadószóval kombinált forma is. Ilyenkor az *is* teljesen kívül áll a tagadáson. Egy propozicionális elemet tagadunk, s ezt hozzákapcsoljuk más értékekhez:

(14) *Erről nem is beszéltünk.*

Más szóval a *sem*-mel történő tagadás esetén a kapcsolódó másik propozicionális tartalmat is tagadjuk, a *nem is* formával viszont a tagadott tartalmat egy nem tagadott tartalomhoz kapcsoljuk:

(14') *Erről sem beszéltünk. (→ másról sem.)*
Erről nem is beszéltünk. (→ másról viszont igen.)

Árnyaló partikula esetén a partikula összeolvadása a tagadószóval nem lehetséges, hiszen a negáció olyan művelet, amelyet csak propozicionális tartalomra hajthatunk végre. Az árnyaló partikula mindenképpen kívül esik a tagadás hatókörén. Lehetséges viszont a *nem is* forma, mivel az árnyaló partikulát tagadó értelmű kijelentésekhez is hozzáfűzhetjük:

(11'') *Nem is megyek. Nem is ment el.*

Külön problémát jelent az az eset, mikor a partikula az igei állítmányra vonatkozik. Amennyiben azonban jelentése a propozíció szintjén mozog (fókuszpartikula), ebben az esetben is lehetséges a *sem*-ként történő használata, bár ilyenkor a *nem* igeikötős ígét meg kell ismételni figura etimologica formában:

(13') *Meg sem látogatott, és hozni sem hozott semmit.*

¹² Hasonló átmeneteket tárgyalt Petrič (1994) a német árnyaló partikulák vonatkozásában. Ezeknek a példáknak az alapján szemléltethetjük legjobban az árnyaló partikulák keletkezését. Egy lexikális elem eredeti funkciója abban áll, hogy kapcsolatot hozzon létre két propozicionális tartalom között. Ha azonban olyan környezetben használjuk, ahol a kontextusban nem található két olyan propozicionális tartalom, amely között a jelölt kapcsolat létrejöhet, egy reinterpretáció kezdődik, melynek során a partikulát a pragmatika szintjére, a szituáció valamely elemére vonatkoztatjuk.

A grammatikalizáció folyamatát az *is* szó esetében már a szó keletkezésénél megfigyelhetjük. A magánhangzót váltás *és* *is* egyben rövidülést, fonológiai redukciót is jelent. Lexikális jelentése az *és*-hez képest általánosabb, nehezebben leírható. Szintaktikai szempontból szórendi helye meglehetősen kötött, mindig a mögött a mondatrész mögött áll, amelyikre vonatkozik. Az árnyaló partikula további grammatikalizáció eredménye. Árnyaló partikulaként az *is* az állítmány mögött, vagy igekötős igék esetében az igekötő és az ige között állhat. Jelentése kiüresedett, funkciója nem a propozíció szintjén valósul meg, hanem a közlést a szituáció bizonyos elemeivel köti össze, hozzá összefüggésbe. Kombinálhatósága, disztribúciós lehetőségei is korlátozottabbak, mint a fókuszpartikula esetében. Az árnyaló partikula ugyanis nemcsak hogy önmagában nem tagadható, de nem állhat a tagadott kifejezés részeként sem, mindig kívül áll a tagadás hatókörén. Morfológiai viselkedésében ez úgy nyilvánul meg, hogy az árnyaló partikula nem olvadhat össze a tagadószóval.

3.2 *hiszen*

A szó maga a *Hiszem, hogy* kifejezésből jött létre rövidüléssel (vö. TESZ II/119, EWUng I/562f.)¹³ A fonológiai redukció így már a szó keletkezésénél megfigyelhető. A modális praedicatumból gyakori parentetikus használat során jöhetett létre a rövidült alak. Ezzel párhuzamosan jelentése is általánosabbá vált az ige jelentéséhez képest, bár megőrzött bizonyos vonásokat: a *hiszen* szó episztémikus jelentésű, valamiképpen a beszélő tudására, véleményére vonatkozik. A mai magyar nyelvben a szó kétféle funkcióban szerepelhet: kötőszóként oksági viszony episztémikus kifejezésére, árnyaló partikulaként pedig konszenzust létrehozó, a hallgató véleményére apelláló funkcióban:

- (15) *Tudom, hiszen láttam.* (kötőszó)
Hiszen ezt te is tudod! (árnyaló partikula)

Az árnyaló partikula további grammatikalizációs folyamat eredménye, s hasonló mechanizmussal jön létre, mint amilyet már az *is* kapcsán is bemutatunk. A kötőszó két mondat propozícionális tartalma között hoz létre oksági kapcsolatot. Amennyiben a szót olyan kontextusban használjuk, ahol ilyen oksági viszony nem lenne értelmezhető (pl. nincs másik mondat, amellyel ilyen viszony létrehozható), a partikulát a szituáció szintjére fogjuk vonatkoztatni. A közlés okát a beszélő és/vagy a hallgató nézeteiben, véleményében fogjuk keresni.

Formailag az árnyaló partikulát egy szubsztitúciós próba segítségével általában jól elkülöníthetjük a kötőszótól. A kötőszó ugyanis helyettesíthető más, oksági viszonyt kifejező kötőszókkal (bár az episztémikus jelentéskomponens ekkor eltűnik), az árnyaló partikula viszont nem:

- (15') *Tudom, mert / mivel / minthogy láttam.*
 **Mert / mivel / minthogy ezt te is tudod.*

3.3 *ám*

A nyelvi jel etimológiailag rokonságban van az *íme* kiemelő mondatsszóval. Az *íme* mondatsszó az *ez*, az *ám* kötőszó és partikula az *az* mutató névmásra vezethető vissza. Mivel azonban az *íme* használata a magyar nyelvben lényegesen korábban jelenik meg,¹⁴ feltételezhető, hogy az *ám* szó

¹³ A *hiszen* szó nem az egyetlen példa arra, hogy modális praedicatumok partikulává redukálódnak. Hasonlóképpen jöttek létre pl. a *hadd* (→ *Hagyd, hogy...*) és a *lám* (→ *Lássam, hogy...*) partikulák.

¹⁴ Az *íme* szóra 1372 óta ismerünk példákat, az *ám* szó a forrásokban először 1604-ben fordul elő (vö. EWUng I/608). TESZ I/146 szerint „Az *ám*-nak eredetileg 'íme ott'-féle jelentése lehetett, ebből fejlődhetett bizonyító, majd megengedő jelentése”.

jelentésfejlődésére az *íme* döntő befolyással bírt. Mind a mondatszó, mind pedig a partikula a hallgató figyelmét hivatottak irányítani. Az *íme* mondatszó használata arra utal, hogy ezen ponton a kommunikációs folyamatban valami fontos történik, valamilyen hangsúlyos információ hangzik el:

- (16) „*Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket [...]: és íme én ti veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.*” (Máté evangéliuma 28, 20; Károli Gáspár fordítása)

A redukált *ám* szó kötőszó és partikula lehet. Kötőszóként ellentétes jelentést hordoz, legtöbbször felcserélhető az ellentétes *de* kötőszóval. Hatása azonban erősebb, ugyanis az *ám* segítségével az ellentétes viszonyt nem csak kifejezzük, hanem ki is emeljük.

Árnyaló partikulaként az *ám* a mondatba integrálva jelenik meg, kiemeli a közölt információt, felhívja a hallgató figyelmét arra, hogy az információ az adott szituációban különösen fontos. Általában érzelmi töltettel is rendelkező közlésekben használjuk:

- (17) *Ez nagyon szép ám!*

Az árnyaló partikulának általában parafrázisa lehet az *íme* mondatszó:

- (17') *Íme, ez nagyon szép!*

Amíg azonban a mondatszó szerepe csupán a következő információ kiemelése, hangsúlyozása, a hallgató figyelmének irányítása, addig az árnyaló partikulával álló megnyilatkozások általában emocionális tartalmat is hordoznak. A (17)-es példában a partikulával álló kijelentés csodálkozólag hat, míg ezt az emotív komponenset a mondatszó esetében nem érezzük. További példák:

- (18) *De ez veszélyes ám!* (féltő, óvó)
Ez ám a baj! (gondterhelt)
Hiszem ám, ha akarom! (kétkelkedő, ironikus)

4. Az árnyaló partikulák, mint kategória

A néhány példa elemzéséből kitűnik, hogy az árnyaló partikulákat a magyar nyelvben is önálló kategóriának kell tekintenünk, bár a kategória határai nem élesek. Az árnyaló partikulák grammatikalizációs folyamat eredményeként jönnek létre. Nem egyszer a folyamat már a nyelvi jel keletkezésénél elkezdődik, a nyelvi jel primer funkciói is részben grammatikalizáltak. Az árnyaló partikulák azonban erősebben grammatikalizáltak a nyelvi jel egyéb funkcióinál. A grammatikalizációs folyamatra jellemző a fonológiai redukció és a szemantikai kiüresedés. Az árnyaló partikula jelentése általánosabb, nehezebben leírható, absztraktabb, mint az azonos nyelvi jel egyéb funkcióinak jelentése, bár minden esetben kapcsolatba hozható ezekkel. Szintaktikai szempontból az árnyaló partikulák meglehetősen heterogén csoportot alkotnak, mindegyikükre jellemző közös szintaktikai szabályokat nehezen tudunk megállapítani, annyit azonban mondhatunk, hogy szintaktikai szempontból (szórend, disztribúciós lehetőségek, felcserélhetőség) valamennyien kötöttebbek, mint az azonos nyelvi jel más funkcióiban. Egyesek közülük a mondatba integrálódnak, mások a mondat elején, a kötőszók helyén állnak. Ez azzal magyarázható, hogy különféle szintaktikai funkciókból keletkeztek, s a nyelvi jel primer funkciójától is különböző mértékben szakadtak el (tehát különböző mértékben grammatikalizálódtak). Az *is* partikula igen erősen grammatikalizálódott, minden szempontból teljesen elszakadt az *és* kötőszótól, s míg etimonja, a kötőszó a mondat elején áll, addig a

partikula kötelezően a mondatba integrálódik, szórendi helye kötött. A *hiszen* partikula ezzel szemben gyengébben grammatikalizálódott, kevésbé szakadt el a kötőszótól, ezzel magyarázható, hogy a partikula is ugyanabban a szórendi pozícióban áll, mint a kötőszó. A *hiszen-re* is jellemző azonban, hogy a szubsztitúciós lehetőségek lényegesen szegényebbek a partikula esetében, mint a kötőszónál.

5. Következtetések

Dolgozatomban néhány példa segítségével az árnyaló partikulák elhatárolásának módjára próbáltam javaslatot tenni. A magyar nyelvészetben a 80-as és a 90-es években kialakult egy konszenzus a tekintetben, hogy a magyar nyelvben léteznek árnyaló partikulák. További kutatásokat igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mely lexikális egységek állhatnak a magyar nyelvben árnyalópartikula-funkcióban, valamint szükség lenne a magyar árnyaló partikulák egyenkénti részletes grammatikai-szemantikai elemzésére mind szinkron nyelvészeti, mint történeti szempontból. A magyar partikulakutatás előtt még sok megoldandó probléma, nyitott kérdés áll.

SZAKIRODALOM

- Diewald, Gabriele 1997. *Grammatikalisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen*. Tübingen.
- Engel, Ulrich 1991. Partikeln im Kontrast. Probleme und Vorschläge. In: Bartha Magdolna–Brdar-Szabó Rita (ed.). *Von der Schulgrammatik zur allgemeinen Sprachwissenschaft. Beiträge zur Gedenktagung für Professor János Juhász*. Budapest. 123–38.
- [EWUng]: Benkő Loránd (ed.) 1993. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. 3 kötet. Budapest.
- Fábricz Károly 1986. *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben*. Kandidátusi értekezés. Szeged.
- H. Molnár Ilona 1968. *Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben*. In: Nyelvtudományi Értekezések 60.
- Helbig, Gerhard 1988. *Lexikon deutscher Partikeln*. Leipzig.
- Keszler Borbála 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. In: *Nyr.* 119/3. 293–308.
- Keszler Borbála 1998. Probleme der Wortartklassifizierung in der ungarischen Gegenwartssprache. In: *Acta Linguistica Hungarica* 1998/3–4. 291–310.
- Kiefer Ferenc 1983. A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In: Rác Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest. 203–30.
- Kugler Nóra 1998. A partikula. In: *Nyr.* 122/2. 214–9.
- Meibauer, Jörg 1994. *Modaler Kontrast und konzeptuelle Verschiebung. Studien zur Syntax und Semantik deutscher Modalpartikeln*. Tübingen.
- Petrič, Teodor 1994. Modalpartikeln und Natürlichkeitstheorie. In: Boretzky, N. et. al. (ed.): *Beiträge zum internationalen Symposium über „Natürlichkeitstheorie und Sprachwandel“ an der Universität Mari-bor vom 13.5–15.5.1993*. Bochum. 277–92.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Budapest.
- Péteri Attila 1999a. Partikelgenese im Deutschen und im Ungarischen. Ein Beitrag zur konfrontativen Partikelforschung. In: Bernáth Árpád–Dietz, Gunther: *Jahrbuch der ungarischen Germanistik 1999*. Budapest–Bonn. 63–72.
- Péteri Attila 1999b. *Abtönungspartikeln im deutsch–ungarischen Sprachvergleich*. PhD-értekezés. Budapest.
- [TESZ]: Benkő Loránd et. al. (szerk.) (1967ff.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 4 kötet. Budapest.
- Traugott, Elizabeth Closs–König, Ekkehard 1991. The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited. In: Traugott, Elizabeth Closs–Heine, Bernd (ed.): *Approaches to grammaticalization*. Amsterdam/Philadelphia. 1/189–218.

- Wegener, Heide 1998. Zur Grammatikalisierung von Modalpartikeln. In: Barz, Irmhild–Öhlschlager, Günther (ed.): *Zwischen Grammatik und Lexikon*. Tübingen. 37–112.
- Weydt, Harald 1969. *Abtönungspartikel. Die deutschen Modalwörter und ihre französischen Entsprechungen*. Bad Homburg.

Péteri Attila

SUMMARY

Péteri, Attila

The problem of delimiting modal particles in Hungarian

Whereas in Russian and German linguistics modal particles (*Модальная частица, Abtönungspartikel, Modalpartikel*) have been in the centre of grammatical research since the mid-seventies, it was not before the end of the eighties that the requirement of their consistent delimitation first arose in Hungarian linguistics. The corresponding Hungarian term (*árnyaló partikulák* ‘tinting particles’) was first suggested by Borbála Keszler (1995); the relevant criteria were summarised, among others, by Nóra Kugler (1998). In the present paper, the author argues that Hungarian is as rich in modal particles as Russian or German is, even though they constitute a syntactically more heterogeneous set than their German counterparts. Recent studies in Germanistics have pointed out that the modal particle function is a secondary feature of linguistic signs that comes into being by what is known as the process of grammaticalisation applied to linguistic signs whose lexical meaning contains some relational aspect to begin with. Given that Hungarian modal particles are difficult to delimit by way of formal grammatical criteria, one possible approach to their delimitation is the study of the process of their development. The paper presents a detailed analysis of three Hungarian modal particles, *is* ‘too’, *hiszen* ‘but surely’, and *ám* ‘yet again’, characterises the process of grammaticalisation of particles, and discusses issues of the differentiation of the particle function and other functions of the linguistic signs concerned.

Névmás és referencia¹

A névmásokat – ezt a különösen egységes, ám ugyanakkor mégis sokrétű és szélsőséges szófaji osztályt – nagyon gyakran jellemzik úgy, hogy a nyelv deiktikus elemei közé tartoznak². Így tesz a nemrégiben megjelent új egyetemi tankönyv, a Magyar grammatika is a névmások általános kérdéseit tárgyalva: „A névmásokat általánosságban a nyelv deiktikus elemei közé szokták sorolni” (Kugler–Laczkó 2000: 152). Természetesen ez a meghatározás ilyen formában kissé elnagyoltnak tűnhet. Mindenekelőtt tisztázni kell: mit értünk deixisen, valamint: hogyan kell értelmezni a „deiktikus nyelvi elem” kitéltelt a névmásokkal kapcsolatban?

A deixis terminus által jelölt problémakör köztudottan kiemelt tárgyköre a nyelvészeti pragmatikának. Tátrai Szilárd definíciója szerint a deixis „a mai fogalomértelmezések szerint

¹ A tanulmány A névmási referenciáról című dolgozat (MNYj. XXXVIII/2000: 277–82) javított, pontosított változata.

² A névmások másik gyakori általános jellemzője a „helyettesítő szófaj” terminus. A névmási helyettesítés sokszínű és heterogén voltáról l. Laczkó 1998.